

Tanja Kuštović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
tkustovi@m.ffzg.hr

Marinka Šimić

Staroslavenski institut Zagreb
msimic@stin.hr

OFICIJ ZA MRTVE U PARIŠKOM (BORISLAVIĆEVU) ZBORNIKU SLAVE 73¹

1. PARIŠKI (BORISLAVIĆEV) ZBORNIK

Pariški zbornik (Pariz, Bibliothèque Nationale *Slave* 73), nazvan još i *Borislavićev* po pisaru Grguru Borislaviću iz modruške Gorice, pergamentni je glagoljski kodeks od 296 listova manjega formata dimenzija 15×11,5 cm (Tadin 1954: 21–32, Mulc 1971: 396, Badurina Stipčević 2003: 188). Kodeks u uvezu od kože i drva s metalnim kopčama dobro je očuvan, osim nagriženoga prvog lista (Tadin 1954: 21). Taj rukopis među hrvatskoglagoljskima zauzima posebno mjesto, ponajprije kao najstariji očuvani zbornik, tj. neliturgijski rukopis iz 1375. godine, zatim kao jedini hrvatskoglagoljski kodeks vezan za Šibenik, te kao jedini dosad poznati rukopis pisan za redovnice, tj. ‘prizidnice’.² Osim toga, premda zbornici uglavnom sadrže neliturgijsko štivo, apokrifne, legende svetaca, crkvene govore, propovijedi, pjesme i drugo, *Pariški* (dalje u tekstu CPar) ima i biblijsko-liturgijske tekstove, odnosno sadrži dijelove brevijara i misala, ponajprije psaltir, muke i Red mise. U ovom se kodeksu u kontinuitetu

¹ Ovaj rad je financiran iz projekta Hrvatske zaklade za znanost: Istraživanje starije hrvatskoglagoljske zborničke baštine.

² O terminu prizidnice, svojevrsnoj molitvenoj zajednici, odnosno popularnome pokretu u okviru dalmatinske pobožnosti u razvijenom srednjem vijeku v. Ladić 2018. U samome tekstu *Pariškoga zbornika* te se redovnice nazivaju sestre: *Isp(o)vědaem’ se ... i vam’ sestram’ mene teško sbrěšiv’šu* f. 156r, *i vas’ sestar’* 156r. U tom kontekstu treba spomenuti da se u Litanijskim Svih svetih (f. 140v) nabraja puno imena svetica, slično kao u *Lobkovicvu psaltiru: mariê magdalena, agniê, luciê, ceceliê, agata, anastasiê, katarina, margarita, barbara, klara, elisavta*.

čitaju četiri *Muke Kristove*: po Mateju, Marku, Luki i Ivanu. Sve Muke je prepisao glavni pisar, Grgur Borislavić.³

Zbornik su pisale tri ruke, a najveći je dio prepisao Grgur Borislavić, ‘Skaz’ o dvanaest suhих petaka, kolofon, psaltir (f. 1v–209r), *Muku sv. Margarite* i četiri Muke (f. 238r–280v). Misalski je dio (f. 209v–237v i 281r–284r) prepisao pisar Stipan čije je ime u *memento vivorum*, f. 216r: *tu pomeni živie imenu eže hočb pomeni g(ospod)i rabi i r(a)bine tvoe i stipana pisca*, a neke je tekstove pisao i ‘prvad Mikula’⁴ iz Lindara u Istri (f. 285r–296r) koji je zapisao prilično opširan kolofon na f. 294r/v:

*Lêta b(o)žie ·č̣ĩ·ṇ̃·i·ẓ̌ (= 1379) Kada ê prv(a)ḍ Mikula na lin'darê
pisaḥ tu ep(isto)liû a plati û pet(a)ṛ moistra êkova šoš'tara s(i)ṇb
za ime s(ve)tie troice na č̣ḅsṭb s(ve)tomu mohoru a za zdrav'e svoe
i svoe obitêli i za svoe grêhi s(ve)ta troica ta mu e plati i dai mu
zd(r)avie i nega priêteleṃ Am(e)ṇb A vi gospoda prv(a)di i žaḳni i
čtaci ki budete brali tu ep(istoli)û ne prokḷnête mene prṿda mikuli
ki û pisaḥ ako biṃ se kadê ṣblazniḷb ne hote čtête pravo a mene
ne prokḷnête b(og)a radi bl(agoslo)vite pače rekuče b(og)̣b pomozi
pṛv(a)du mikulê i s(ve)ta troica ṣb vsêmi kṛst'êni Am(e)ṇb.*

Najvrjednije podatke o rukopisu ostavio je u svom kolofonu glavni pisar Grgur, f. 1v:

*V' lêto g(ospod)na roeniê ·č̣ĩ·ṇ̃·đ̣ (= 1375) miseca mar'ča ·ḅ (= 2)
d(a)ṇb Sie knigi pisah' ê grêgorii s(i)ṇb mar'tina borislaviča is'
modruš' s' gorice Komu e smr'ṭb mati otač'stvo groḅb a bog(a)t(a)
stvo grisi Prizidnicam' cr(ê)kve s(veta)go ûliêna ot šibenika i Zato
ki e čisti budete ne kl(n)ite me pokoli ne piše d(u)h' s(ve)ti na ruka
grêšna spravlaûče čtite i m(o)lite b(og)a za vsêh' am(e)ṇb.*

Kao što sve knjige imaju svoju sudbinu tako i hrvatskoglagojski *Pariški zbornik* koji se prema jednoj zabilješci neko vrijeme nalazio u Španjolskoj. Tamo su prilikom uvezivanja dodana četiri lista budući da su bila prilično oštećena (dva na početku I i II i dva na kraju knjige, listovi II i IV). Na tim se listovima na početku, tj. I i II nalazi bilješka na španjolskom jeziku, koju je vjerojatno zapisao Dom Joas Abbas Bianco. Na temelju toga pretpostavlja se da je zbornik nekada bio u nekoj španjolskoj knjižnici, vjerojatno samostanskoj. Zanimljivo je da je taj Španjolac prvi opisao, i to pogrešno, ovaj zbornik:

³ Uvodne napomene o *Pariškom zborniku* su objavljene u radu Šimić 2018, ali radi potpunosti rada smatramo da ih treba i ovdje objaviti.

⁴ Leksem *prvad* u značenju ‘svećenik’ je posuđenica iz staromletačkoga *prevede*, čest je u čakavskim spomenicima od 13. do 16. stoljeća, v. Šetka 1976: 249.

*Breviario de los Abisinios que esta en el Vaticano junto al Sacro Palatio : y la Iga de dies se Hama : Sn Estevan de los Indianos. Esta en lengua sura vulgar y sus caractères corresponden á los nuestros como se ve aguí debajo Dom Joan Abbas Bianco.*⁵

Dakle, mislio je da je to liturgijska knjiga Abesinaca i da je to etiopsko pismo. Nakon što je Francuska nacionalna knjižnica 1951. godine nabavila *Pariški zbornik*, mnogi su filolozi i paleoslavisti potanko proučavali pojedine njegove tekstove kako bi ga smjestili u kontekst hrvatske srednjovjekovne pismenosti, liturgije i književnosti, osobito: Marin Tadin (1954), koji ga je prvi opisao, Josip Leonard Tandarić (1993), Anica Nazor (2001), Johannes Reinhart (1993 i 2017), Vesna Badurina Stipčević (2014 i 2018), Tanja Kuštović (2022), Marinka Šimić (2003 i 2018) itd.

Kad je riječ o vrsti rukopisa kojoj pripada CPar, Marija Pantelić navodi da je to rijetkost među hrvatskoglagojskim rukopisima, kao posebna vrsta časoslova, tzv. *Liber horarum* slično kao i *Lobkovicov psaltir* (Pantelić 1980). To je skraćeni časoslov tj. Knjiga časova ili Mali časoslov kojemu je sadržajna okosnica psaltir, s dodanim komunalom, službama Marijinim, službama za pokojne i kalendarom. Takva se vrsta časoslova oblikovala u srednjem vijeku često na narodnim jezicima za redovnice i laike koji nisu znali latinski. Osim *Parškoga zbornika* među hrvatskoglagojskim rukopisima ovamo se ubrajaju još: *Lobkovicov psaltir* (1359), *Akademijin brevijar* s kraja 14. stoljeća i tiskani *Kožičićev Oficij rimski* iz 1530. godine (Pantelić 1980: 362). Catherine Mary MacRobert drži da je među hrvatskoglagojskim kodeksima CPar najbližnji tzv. kompendiju, *Oxfordskom brevijaru-misalu* iz 14. stoljeća *Ms. Canon. Lit. 172*. Takvih je rukopisa među hrvatskoglagojskim očuvano vrlo malo, *Ljubljanski misal-brevijar iz Kopitarove zbirke 22* (15. st.), *Baromićev brevijar* (1493.) i *Brozićev brevijar* (1561.). Takve su knjige bile namijenjene privatnoj uporabi klerika koji često putuju što potvrđuju i njihove dimenzije (MacRobert 2020: 78). Na temelju istraživanja misnog reda i kanona u ovom rukopisu Josip Tandarić zaključuje:

»Čini nam se dakle vrlo vjerojatnim da je pred nama dragocjen dokument onih liturgijskih tekstova koji su općenito nestali iz upotrebe nakon franjevačke reforme, jer nije riječ samo o tekstu različitu od drugih poznatih tekstova, već će to biti tekst koji nam otkriva u velikoj mjeri stanje hrvatskoglagojskog sakramentara prije 13. st., koji nam se nažalost nije ni u fragmentima sačuvao« (Tandarić 1993: 118).

⁵ To je brevijar Abesinaca, koji su u Vatikanu blizu svetog Petra i imaju crkvu svetog Stjepana. Pisan je pučkim jezikom, a njegove karakteristike odgovaraju našem kao što je ovdje vidljivo. Na pojašnjenju bilješke zahvaljujemo dr. sc. Vesni Badurina Stipčević.

2. CRKVA SVETOGA JULIJANA U ŠIBENIKU

Kolofon rukopisa, kao i kalendar sa svetačkim imenima svojstvenima za dalmatinske gradove (Dujam, Ivan, Dunat, Krsogon, Zoilo) te neki glagoljski oblici samo u ženskome rodu, npr.: *grêšila, stvorila: Molû te siloû onih' sedam̃ riči da mnê prosiš' ča lûbo sam' s̃grêšila ili stvorila* (f. 203v), kao i Molitva Djevi Mariji koja se pojavljuje više puta u tekstu: *Prosi za bogolûb'ni žen'ski spol'* (f. 166v, 182r, 188v, 189v) potvrđuju da je rukopis bio namijenjen redovnicama u Šibeniku, tzv. prizidnicama crkve sv. Julijana, što je jedinstven primjer među hrvatskoglagoljskim rukopisima. Crkva sv. Julijana prvi se put spominje 14. 1. 1371. u oporuci Ivana Ježevića pokojnoga Radoša iz Šibenika koji dio svoje pokretne i nepokretne imovine prema ondašnjemu običaju daruje oltaru sv. Mihovila. To je crkva manjih dimenzija smještena u jugoistočnome dijelu stare gradske jezgre Šibenika, zvanom Dobrić.⁶

„Povijest crkve sv. Julijana povijest je i dijela grada u kojem je sagrađena, a i vjerskih zajednica koje su u njoj obavljale liturgiju. Također, proučavajući zbivanja koja se odnose na nju, doznajemo i niz pojedinosti o dvjema bratovštinama vezanim uz crkvu, te se slaže i kontekst uvida u život Šibenčana u dugom nizu stoljeća“ (Majer Jurišić, Hirschler Marić 2020: 25).

Crkva se na istom lokalitetu u kontinuitetu nalazila od 14. stoljeća, o čemu svjedoči ne samo kolofon u *Pariškome zborniku* nego i klesana kamena luneta i nekoliko arheoloških slojeva. Od 1530. godine crkva je dana na uporabu doseljenim Grcima, s tim da je oltar sv. Mihovila ostavljen katolicima, zbog čega je ona svjedok suživota dviju različitih tradicija – istočne i zapadne. Uz crkvu su u prizidanoj zgradi najmanje dva stoljeća živjele redovnice, *prizidnice*. Hrvatski naziv *prizidnice* koji je mogao značiti: žene koje žive prizidane (ili možda i zazidane) u nekoj zgradi u dubrovačkim se izvorima pojavljuje od 14. stoljeća. One se nazivaju i *rekluze*, to su redovnice koje su živjele u prizemnoj isposničkoj ćeliji koje su se gradile uz crkve s jednim otvorom prema svetištu, a drugim prema van. Izraz *recluza* bio je uobičajen u Dubrovniku kao i *claustra*. Osim šibenskoga područja izraz *prizidnice* postoji i na Čiovu, o čemu svjedoči crkva Naše Gospe Prizidnice na južnoj strani otoka Čiova u Prizidnicama u mjestu Slatine gdje su živjeli samo muški pustinjaci (Lonza 2021: 64).

⁶ Ovaj gusto naseljeni i izgrađeni dio Šibenika bio je naseljen vrlo rano jer su ovdje sve do 14. stoljeća bili izvori pitke vode (Majer Jurišić, Hirschler Marić 2020: 26).

3. OFICIJ ZA MRTVE U PARIŠKOM ZBORNIKU

U strukturi brevijara uz liturgijske se tekstove nalaze i druge tekstualne cjeline koje su izravno ili neizravno povezane s liturgijskom službom časova, a pojedine dijelove sadrži i CPar: *Kalendar, Oficij Blažene Djevice Marije, Oficij za mrtve (Officium defunctorum)*.⁷

Oficij za mrtve u hrvatskoglagoljskim se časoslovima nalazi na kraju Komunala (*Commune sanctorum*), tako primjerice u *Lobkovecu psaltiru* koji je tekstološki i egzegetski analizirala Antonija Zaradija Kiš (Zaradija Kiš 1998: 205).⁸ U *Pariškom zborniku* taj se tekst nalazi u Komunalu (f. 197r– f. 201v) uz dva *Oficija Blažene Djevice Marije* (Tadin 1954: 26), a tekst počinje naslovom *ot mr 'tvih ' čte(nie)* (f. 197r–201v). *Oficij za mrtve* u *Pariškom zborniku* je u onom dijelu zbornika koji je pisao glavni pisar, Grgur Borislavić. Temelj ovoga *Oficija* su psalmi s *antifonama, rěšponima* i *beršima* te devet lekcija koje čine jutarnju, a čitanja su odabrana iz starozavjetne *Knjige o Jobu* (Zaradija Kiš 1998: 206).

U *Oficiju za mrtve (Officium defunctorum)* su uz psalme i glave iz središnjega, poetskoga dijela *Knjige o Jobu* koji sadrži opsežne govore, meditacije i molitve. To su sljedeće lekcije: 7,16–22; 10,1–7; 10,8–12; 10,18–22; 13,23–28; 14,1–6; 14,13–16; 17,1–3; 17,11–15; 19,20–27 (Zaradija Kiš 1998: 205). *Knjiga o Jobu* je jedna od najzanimljivijih i najpoetičnijih knjiga Staroga zavjeta. Ona govori o bogatu i bogobojaznu čovjeku koji postaje žrtva dogovora između Satana i Boga te koji je izgubio sve što je posjedovao, bogatstvo, sinove i kćeri, a uz to je pogođen i teškom bolešću. U središnjem dijelu knjige glavna je tema odnos između patnje nedužnoga Joba i Božje pravednosti. »Knjiga o Jobu postavlja pitanje: Kako je moguće vjerovati u Božju pravednost, ako Bog dopušta da patnja uništi život nedužnog čovjeka?« (Popović 2020: 67). Knjiga o Jobu je jezično jedna od najsloženijih knjiga Staroga zavjeta jer gotovo jedna trećina hebrejskoga teksta sadrži nejasnoće za koje nema jednostavnih rješenja. U ovoj se knjizi nalazi oko 100 *hapaxa* ili jednokratnica, tj. riječi koje se ne pojavljuju nigdje drugdje u *Bibliji*. Teškoće vezane za prijevod hebrejskoga teksta spominjao je Jeronim. »Knjiga o Jobu tako snažno, mudrosno i poetski obrađuje problem ljudske patnje, da se često ubraja među vrhunska, klasična djela svjetske literature i definira se kao najljepša poema o najtežem problemu.« (Popović 2020: 68 i 69). Knjiga o Jobu sadrži tri glavna dijela: 1. Proslav (1,1–2,13), 2. središnji dio (3,1–42,6), 3. epilog (42,7–17.). U ovom dijelu knjige više puta je ponovljeno uvjerenje Jobo-

⁷ Oficij od lat. *officium* se prevodi na hrvatski u značenju 'dužnosti', 'posao', 'usluga', 'služba', 'javna služba' v. ŠETKA 1976: 188.

⁸ Napomena: autorica je u svom radu donijela transliterirani tekst iz *Lobkovecu psaltira* s kritičkim aparatom, tj. varijantama iz tiskanoga *Baromićeva brevijara* iz 1493. godine.

vih prijatelja da je Bog uvijek pravedan, a da je ljudska patnja vremenski ograničena Božja kazna, te da je u patnji potrebno činiti pokoru i da je moguće izmoliti Božje smilovanje. U početnim stihovima *Oficija za mrtve* Job po prvi put izravno oslovljava Boga (7,7–21), parafrazirajući riječi 8. psalma (Ps 8,5): *pa što je čovjek da ga se spomeneš, sin čovječji te ga pohodiš?*, a u *Pariškom zborniku* 12v: *Ča e(stb) č(lovê)kь da pominaeši ego ili s(i)nъ č(lovêča)ski da pohajaeši ego*. »Za razliku od Jobovih prijatelja, koji nikada izravno ne oslovljavaju Boga, Job se više puta obraća izravno Bogu, a u tom izravnom obraćanju Bogu isprepliću se tužaljke i molitve« (Popović 2020: 75).

4. JEZIČNA I GRAFIJSKA ANALIZA

4. 1. Metodologija rada

Kad je riječ o metodologiji rada treba napomenuti da će u ovom radu biti provedeno istraživanje u okviru tradicionalne jezikoslovne metodologije. Fonološka obilježja teksta bit će uspoređena s onima u psaltiru istoga zbornika. Leksičke razlike između CPar i ostalih rukopisa bit će prikazane komparativnom metodom. To se odnosi samo na najznačajnije leksičke razlike između *Pariškoga zbornika* i šest odabranih hrvatskoglagoljskih rukopisa i jednog tiskanog brevijara, *Baromićeva*. Kako bismo dobile što preciznije podatke o pojedinim leksičkim razlikama među rukopisima, odabrani su oni koji pripadaju različitim hrvatskoglagoljskim skupinama kodeksa: sjevernoj skupini kodeksa, *Akademijin brevijar* (kraj 14. st.) i *Lobkovicov psaltir* (1359.), južnoj *Drugi novljanski brevijar* (1495.), *Dabarski brevijar* (1486.) i *Bribirski brevijar* (1470.) i tiskani *Baromićev brevijar* (1493.). Prednost je proučavanja jezika kraćega teksta kao što je *Oficij* u tome da se potanko mogu opisati sve jezične karakteristike, a nedostatak što se neke ne pojavljuju u tekstu. Leksičke će razlike radi preglednosti biti prikazane u tablici. Morfološke razlike napravljene su na temelju usporedbe *Akademijina brevijara* (kraj 14. st.) i *Lobkovicova psaltira* (1359.), *Drugog novljanskog brevijara* (1495.), *Dabarskog brevijara* (1486.) i *Bribirskog brevijara* (1470.). Iz usporedbe je izostavljen tiskani *Baromićev brevijar*, a dodan je *Pariški zbornik* (1380). Usporedbom će se pokazati razlikuje li morfološki Pariški (Borislavićev) zbornik kao najstariji od navedenih spomenika od ostalih tekstova te je li on kao najstariji morfološki pomlađeniji od ostalih tekstova.

4. 2. GRAFIJSKO FONOLOŠKE OSOBITOSTI

U ovom pregledu fonoloških osobina osvrnut ćemo se samo na one koje se pojavljuju u značajnijem broju primjera u ovom tekstu. U bilježenju

znaka za *jer* u CPar prilično je narušeno pisanje u skladu s normom crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. Gotovo podjednako bilježenje i štapića (ʼ) i apostrofa (') pokazuje da je taj znak pisaru očito samo grafijska oznaka, npr.: *mn'ê* 197r, *požrl'* 197r, *bim'* 197r, *Zač'* 197r, *Začb* 197r, 197v, 200v, *živet'* 197v, *Sbgrêših'* 197r, *esbm'* 197r, *težakb* 197r, *ot'* 197v, *vskr'snuti* 197v, *s'gledati* 197v, *V'zgovoru* 197v, *pl'teni* 197v, *v'* 197v, 201v, *smr'deča* 198r, *mr'tvih'* 198r, *stvorih'* 198r, *s'kriû* 198r, *v'sego* 198r, *s'grêših'* 198r, *v'siril'* 198r, *iz'mlzal'* 198r, *kost'mi* 198r, *sъzdaše* 198r, *vel'mi* 198r, *imam'* 198v, *živuč'* 199r, *tuž'nik* 199v, *êrostb* 199v, *licem'* 200r, *po t'mah'* 200r, *pakalb* 200r, *zvêremb* 200r, *d(u)šb* 200r, *hočb* 200r, *domb* 200r, *nočb* 200r, *čr'vom'* 200r, *vъ t'mahb* 200r, *izdl'but'* 200v, *pl'ti* 200v, *kostb* 200v, *zubb* 200v, *dlitomb* 200v, *v'skr'snuti* 200v, *k'* 201r, *sutb* 201r, *niedanb* 201r, *končacet'se* 201r, *vъ* 201v, *prebivaetb* 201v, *paklenih'* 201v, *imb* 201v, *mukahb* 201v. Često izostavlja znak za *jer* bez neke pravilnosti, npr.: *Čto* 197r, *stvoru* 197v, *mnê* 197v, *v* 197v, *ne otneseši* 197v, *vzičeši* 197v, *ot* 198r, 199v, 200v, *vse* 200v, *k* 201v itd. Vokalizacija *jera* provodi se u nekoliko primjera: *takmo* 200v, *tada* 201r, *magloû* 201r, *tamnosti* 201r, *paklenih'* 201v, *tam'nih'* 201v, *v'saka* 201v, *pakla* 201v, *vsaki* 201v. Na temelju računalnoga pretraživanja teksta došle smo do brojčanih odnosa, tj. u ovom tekstu nešto češće se bilježi apostrof na kraju retka, 133 primjera, a štapić u 96 primjera. Za usporedbu, spomenimo, da je u psaltiru *Pariškoga zbornika* na kraju riječi znatno češći *apostrof* (Šimić 2003), a u *Muci po Ivanu* taj odnos je gotovo podjednak, tj. *štapić* se na kraju riječi bilježi u 149 primjera, a *apostrof* u 148 primjera (Kuštović Šimić 2024: 56).

U CPar kod *jata*, kao i kod drugih jezičnih obilježja, došlo je do prožimanja staroga i novoga. Međutim, *jat* se još uvijek dobro čuva, zabilježen je u gotovo svim osnovama, kao što je utvrđeno za psaltir (v. Šimić 2018: 163–168): *grêha* 197v, 201r, *Vêruû* 197v, 198v, *v'têlê* 197v, *v têli* 197v, *dêlo* 197v, *s'vêtb* 197v, *poslêdni* 197v, *V'zvêsti* 197v, *grêh'* 198r, *mêsto* 198r, *mlêko* 198r, *g'nêva* 198r, *vêtrom'* 198v, *umêsti* 198v, *vêtrb* 199r, *c'vêt'* 199r, *bêžit'* 199r, *sênb* 199r, *sêmene* 199r, *sъgrêših'* 199v, *bêžu* 199v, *Dêlu* 199v, *zvêremb* 199v, *oblêku* 200v, *črêva* 201r, *bolêzni* 201r, *sênb* 201r, *bêhu* 201v, *vêč'na* 201r. Ikavski odraz zabilježen je u nekoliko primjera, najčešće u osnovi *grêhb*: *Grihovb* 200v, *grihe* 200v, *grisi* 200v, *grihomb* 199v, *dlitomb* 200v, *midena* 201v, dok su ekavski odrazi iznimno rijetki, *goresti* 197v, *živet'* 197v, *v gorestêh'* 200r. I u psaltiru ovog zbornika pretežu ikavski odrazi *jata*, a pojavljuju se samo u pojedinim osnovama (v. Šimić 2018: 164). Slično je stanje i u drugim proučenima tekstovima u ovom zborniku, npr. u *Muci po Ivanu* (Kuštović, Šimić 2024: 59).

U hrvatskoglegoljskim liturgijskim tekstovima slogotvorno *r* i *l* dobro se čuva sve do kraja 15. stoljeća, primjerice u misalskim tekstovima *Muke po Mateju* (Šimić 2000: 35). U CPar slogotvorno je *r* i *l* dobro očuvano bez promjene, češće s popratnim znakom za *jer*, gotovo redovito s *apostrofofom* (katkad sa *štapićem*), a rjeđe bez njega: *vskr 'snuti* 197v, 200v, *pl 'teni* 197v, *smr 'deća* 198r, *mr 'vih'* 198r, *izml 'zal' si me* 198r, *obl(ê)kal' me esi* 198r, *utvrđil' si me* 198r, *m(i)l(o)sr 'die* 198r, *naplnaet'* 199r, *mrtvi* 199v, *vrhu* 200r, *str 'plû* 200r, *trpénie* 200v, *sm 'rt'ni* 200v, *izdl 'but'* 200v, *pl 'ti* 200v, *oblêku* 200v, *smr 'tnou* 201r, *smr 'tnaê* 201r, *mr 'zostb* 201r/v, *pltb* 201v.

Slovo **П** u većini se hrvatskoglegoljskih fragmenata 12. i 13. stoljeća pojavljuje samo u stranim riječima, za grčko i latinsko *g* ispred prednjega samoglasnika, kao i u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima. Slično je i u kasnijim tekstovima, sve do kraja hrvatskoga crkvenoslavenskog razdoblja, iako se i na tom mjestu od 14. stoljeća smjenjuje s drugim načinima bilježenja glasa *j* (HCJ 2014: 63). U psaltiru CPar prevladava pisanje *đerva* u domaćim i stranim riječima, dok je u *Oficiju za mrtve* potvrđeno samo u domaćim riječima: *osujaesi* 197v, *viť* 198r, *pohojenie* 198r, *s 'tjû* 198v, *tom 'je* 199r, *taje* 201r. Utjecaj govornoga jezika očituje se u pisanju samo susjednih samoglasnika u primjerima: *dai* 198r, *roenb* 199r, *prêdai* 200r. Tradicionalan grafija sa *žd* karakteristična za starije hrvatskoglegoljske rukopise nije zabilježena u ovom tekstu.

U hrvatskoglegoljskim je spomenicima ponegdje potvrđena promjena zamjene *ž* sa *r* između samoglasnika, tj. rotacizam. »Ta promjena uvjetovana je time da je u kombinaciji VrV drugi vokal *e*. Poznaju je svi južnoslavenski sustavi, a bilježe i najstariji južnoslavenski tekstovi (*Frizinški fragmenti*, *Listina Kulina bana*)« (Damjanović 1984: 75). Primjeri za tu promjenu češći su u mlađim rukopisima, 15. i 16. stoljeća, npr. u *Hrvojevu misalu* (1404. god.), *Newyorškom misalu* iz sredine 15. stoljeća, tiskanom *Senjskom misalu* (1494. god.) i *Brozićevu brevijaru* (1561. god.), ali se katkad nalaze i u drugim rukopisima, češće u rubrikama (HCJ 2014: 85). U psaltiru *Pariškoga zbornika* su za tu pojavu najčešće oblici sa zamjenicom *že*, tj. *re: ere, dari, nere, nigdore*. Manje je takvih primjera u oblicima glagola *moći: Iz 'nemore, v 'zmore, moret'*, i gnati: *izrenut', porenu, Razreni*, u kojima su zabilježeni i stariji oblici, *pomoženb esb't', Pomožet bo imb, pomožet' emu b(og)b, v 'zmožetb, iznemože, pomože, premoženb*. U *Oficiju za mrtve* nalazimo također takve primjere, npr.: *ničtore* 197r, *ere* 197r, 198r, 198v, 199r, 199v, 200r, 200v, *nig 'dore* 198r, *moretb* 198r, *more* 199r, *nigdare* 199r, *nere* 201r.

Svi hrvatskoglegoljski tekstovi, kako liturgijski tako i neliturgijski, sve do kraja 15. stoljeća dobro čuvaju staru suglasničku skupinu *čr*. Takvo dosljedno čuvanje te skupine u tekstovima 15. stoljeća potvrđuje da

do promjene *čr* > *cr* u čakavskim govorima nije dolazilo sve do kraja 15. stoljeća, »...jer bi, u protivnom, govorna situacija ostavila vjerojatno makar i sporadičnih tragova u tekstovima.« (Damjanvoić 1984: 75). U jeziku *Blagdanara popa Andrije* (1506. god.) iz Novoga Vinodolskog također je dosljedno očuvana suglasnička skupina *čr*, npr.: *č'rvlenu, črvlenim', č'rni* itd. (Vrana 1951: 133). U *Oficiju za mrtve* je suglasnička skupina *čr* potvrđena u primjerima: *čr'vomь* 200r i *črěva* 201r.

Fonem *l* čuva se u psaltiru *Pariškoga zbornika* na kraju sloga u m. r. glagolskoga pridjeva radnoga u primjerima: *pominal'* 11v, *ošal' esi* 14r, *préd'shal'* 21v, *istrgal' si me* 22v, *pomogal' bi* 22v, *spasal' me esi* 27v, *sri-zal' esi* 27v, *sp(a)sal' esi* 28r, *izag'nal'* 40v, *povrgal'* 45v, 126v, *rekal'* 49r, *v'znesal' si me* 52v, *V'shal' bo e(stь)* 128v, *sdělal' esi* 128v, *ssal'* 131r, a rjeđe u imenicama: *v'pakal'* 13v, 28v, *oral'* 130v, *kozal'* 131r. Slične primjere nalazimo i u *Drugom beramskom (ljubljskom) brevijaru*,⁹ npr.: *ěval že* 111a, *rekalь* 111a, 111c, *ošalь* 114b, 114c, *ostavalь* 114c. Isto je zabilježeno i u *Modruškom urbaru* (Vulić 2010: 139), a svojstveno je i danas starinačkim ogulinsko-modruškim govorima (Vulić 2014: 14).¹⁰ U *Oficiju za mrtve* također su potvrđeni takvi primjeri: *izm'lzal' si me* 198r, *obl(ě)kal' me esi* 198r, *čuval si* 198v, *sgledal' esi* 199r, *isčal' esi* 199v, *pakalь* 200r, *iz'lamal' esi* 201v, *prišal' esi* 201v. »Sve ČAK. (=čakavske op. M. Š. i T. K.) dijalekte je koncem starojezičnoga razdoblja karakterizirao neizmijenjen *-l* u osnovi ispred nastavka (*-ø*) u jd. m. r. glagolskoga pridjeva radnog. Dijalektološki materijal iz 20. stoljeća potvrđuje takvo stanje u sjeverozapadnim i zapadnim ikavsko-ekavskim dijalektima, te onima u starim dijasporama iz migracijskoga razdoblja. U ostalim ČAK. dijalektima su 20. st. u ovoj kategoriji potvrđene promjene koje su izazvane starijim ili novijim jezičnim dodirima, a došle su do izražaja u srednjejezičnom migracijskom i novjekom (!) razdoblju« (Lukežić 2015: 343).

4. 2. MORFOLOŠKE OSOBITOSTI

U radovima u kojima se obrađuje jezik *Pariškog zbornika* (CPar) navodi se „o jeziku *Pariškoga zbornika* istraženo je da je prilično pomlađen u odnosu na druge hrvatskoglagoljske tekstove.“ (Badurina Stipčević 2023: 183). Analizirajući psaltir s kanticima Marinka Šimić utvrđuje da je „u ovom rukopisu u odnosu na druge hrvatskoglagoljske tekstove jezično najizrazitije pomlađen te prožet govornim značajkama, tj. čakavskim.“ (Šimić 2018:

⁹ *Drugi beramski (ljubljski) brevijar* (BrBer₂), 15. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ms 163 (stara signatura C 163a/2). To je pergamentni rukopis koji se sastoji od dva dijela. Oba su dijela pergamentni kodeksi 15. stoljeća maloga formata.

¹⁰ Napomena: ovdje spominjemo usporedbu s modruškim tekstovima i govorima jer je pisac *Pariškoga zbornika*, Grgur Borislavić bio iz modruške Gorice.

176). S tim u vezi potrebno je utvrditi je li ta jezična pomlađenost prisutna u svim vrstama tekstova koje nalazimo u Pariškom zborniku ili je u nekim tekstovima ona manje prisutna. Ovom prilikom napravljena je analiza *Oficija za mrtve* koja će pokazati će možemo li govoriti o jezičnoj pomlađenosti s morfološkog aspekta u tom tekstu. Pritom treba napomenuti da analiza drugih dijelova teksta može pokazati drugačiju morfološku sliku.

Imenice

Nastavci za imenice uglavnom su usklađeni s nastavcima u drugim hrvatskoglagoljskim tekstovima iz razdoblja 14 i 15. stoljeća, što dokazuju sljedeći primjeri.¹¹

Nominativ. U nominativu jednine m.r. glavne palatalne i nepalatalne deklinacije imamo u svim tekstovima potvrđene morfeme *-0* (*-b*, *'*): *čl(ovê)kb* (CPar 199r, BrAc 65a, PsLob 147r, PsPar 140v, BrBrib 165c, BrDab 183b, BrN₂ 323r), *d(u)hb*, *stolb*, *o(tb)cb*, *sirb*, *cvêtb*, *izb(a)vitelb*. Isti nastavak imaju i imenice ženskog roda i-deklinacije: *êrostb* (CPar 199v, BrAc 65a, PsLob 147v, PsPar 141r, BrBrib 165d, BrDab 183c, BrN₂ 323v), *sênb*. Nominativ jednine srednjeg roda glavnih i konsonantskih deklinacija ima nastavak *-o/-e*: *blato* (CPar 198r, BrAc 64c, PsLob 146v, PsPar 140r, BrDab 183a, BrN₂ 323r) / *blago to* (BrBrib 165b)¹², *sr(bd)ce* (CPar 200r, BrAc 65b) / *sr'ce* (PsLob 148r, BrBrib 166a, BrDab 183c) / *srce* (PsPar 141r, BrN₂ 323v) *mlêko*, *oko*, *trpênie*, *lice*. Imenice ženskoga roda glavne deklinacije imaju nastavak *-a*: *ruka* (CPar 200r, BrAc 65a, PsLob 148r, PsPar 141r, BrBrib 166a, BrDab 183c, BrN₂ 323v), *ses'tra*. U nominativu množine nastavak je *-i* za imenice glavne muške deklinacije: *grisi* ûnosti moee (CPar 198v, BrAc 65a, PsLob 147r, PsPar 140v, BrBrib 165b, BrDab 183b, BrN₂ 323r), te za imenice konsonantske deklinacije: *d(b)ni* (CPar 197r, BrAc 64c, PsLob 145v, PsPar 139v, BrBrib 164d, BrDab 182d, BrN₂ 322v). Nastavak *-a* u nominativu množine imaju imenice srednjega roda glavne deklinacije: *lêta* (CPar 197r, BrAc 64c; PsLob 146r, PsPar 140r, BrBrib 165a, BrDab 183a)¹³, *mišleniê*, zatim imenice n- i s-deklinacije: *vrêmena* (CPar 197r, BrAc 64c; PsLob 146r, PsPar 140r, BrBrib 165a, BrDab 183a)¹⁴, *sl(o)v(e)sa*. Imenice ženskoga roda glavne deklinacije ima-

¹¹ U tekstu se navode stranice samo za prvi navedeni primjer, ostali primjeri također su dokaz postojećeg nastavka.

¹² Zanimljivo je da BrBrib na tom mjestu nema imenicu *blato* nego (također imenicu srednjega roda) imenicu i pokaznu zamjenicu: *blago to*. Zamjena je, pretpostavljamo nastala kao rezultat nečitkog teksta s kojeg je prepisivano ili kao rezultat pogrešnog čitanja prepisivača.

¹³ BrN₂ 323v nema čitav ovaj dio rečenice: i lêta tvoê êko č(lovêč)ska sutb vr(ê)mena.

¹⁴ Isto kao natuknica 13.

ju u nominativu množine nastavak -i (< -y): *koži* (CPar 200v, BrAc 65c, PsLob 148r, PsPar 141v, BrBrib 166a, BrDab 183d, BrN₂ 323v).

Genitiv. U jednini muškoga i srednjega roda nastavak je -a: vrhu *groba* (CPar 200r, BrAc 65b, PsLob 147v, PsPar 141r, BrBrib 165c, BrDab 183c, BrN₂ 323v), *nepriêetela*, ot *črêva* (CPar 201r, BrAc 65c, PsLob 148v, PsPar 166b, BrBrib 166b, BrDab 183d, BrN₂ 324r). Nailazimo na primjer morfološke razlike za genitiv u imenici srednjega roda *ložesno* sa značenjem „majčino krilo“ ili „majčina utroba“. Ona se u CPar bilježi kao imenica ženskoga roda u jednini s nastavkom karakterističnim za palatalnu glavnu žensku deklinaciju¹⁵ ot *ložesne* (CPar 201r), dok na istom mjestu Akademijin brevijar ima nastavak karakterističan za nepalatalnu žensku glavnu deklinaciju -i (ot *ložesni* BrAc 65c), PsLob, PsPar, BrBrib umjesto *e* imaju -ê ot *ložesnê* (PsLob 148v, PsPar 166b, BrBrib 166b) a 2. Novljanski (BrN₂ 324r) je podudaran s CPar. Leksički se ovdje razlikuje Dabarski brevijar koji ima riječ *črêva* (BrDab 183d). Imenice ženskoga roda glavne palatalne deklinacije imaju u genitivu jednine nastavak -e/ê¹⁶ (<e): ot *z(e)mle* (CPar 200v, BrAc 65c, PsPar 141v, BrBrib 166b, BrDab 183d, BrN₂ 323v) / ot *z(e)mľê* (PsLob 148v), i nastavak -i (<y) za imenice nepalatalne glavne ženske deklinacije: ot *ruki* (CPar 198r, BrAc 64d, PsLob 146v, PsPar 140r, BrBrib 165a, BrDab 183a, BrN₂ 323r). Napomenimo da imenica *žena* koja u genitivu jednine ima nastavak -i (<y) karakterističan za nepalatalne imenice, u svim tekstovima: ot *ženi* (BrAc 65a, PsPar 140v, BrBrib 165c, PsLob 147r, BrN₂ 323r, BrDab 183b), osim u CPar gdje nalazimo nastavak za palatalne imenice -e: ot *žene* (CPar 199r). U množini nastavci su -i za imenice i-deklinacije: naplnaet' se mnogihъ *strasti* (CPar 199r, BrAc 65a, PsLob 147r, PsPar 140v, BrBrib 165c, BrDab 183b, BrN₂ 323r); -ь za imenice ženskoga roda glavne deklinacije: *nogъ* moiъ (CPar 198v, BrAc 65a, PsLob 147r, PsPar 140v, BrBrib 165b, BrDab 183b, BrN₂ 323r), te za imenice glavne deklinacije muškoga roda: okolo *zubъ* moiъ (CPar 200v, BrAc 65c, PsLob 148r, PsPar 141v, BrBrib 166a, BrDab 183d, BrN₂ 323v). Imenice -n deklinacije srednjega roda imaju nastavak -e/ê: *sêmene* (CPar 199r, BrAc 65a, BrDab 183b, BrN₂ 323r) / *simene* (PsPar 140v, BrBrib 165c) / *semenê* (PsLob 147r).

¹⁵ U glavnoj ženskoj palatalnoj deklinaciji u ksl. jeziku nastavak je *e*. U CPar je *e* zamijenjeno s *e*. S obzirom na to da BrAc ima nastavak -i (ot *ložesni*), a Lobkowiczew psaltir -ê (ot *ložesnê*) nije sigurno je li ta imenica možda funkcionirala kao imenica ženskoga roda glavne promjene u kojoj je genitiv glasio u ksl. -y koje je u glagoljskim tekstovima zamijenjeno s *i*, a onda se kao mogući refleksi „jata“ zamijenilo s *e* ili se bilježilo kao *ê*.

¹⁶ Ovdje je *ê* glas e-tipa, kao i u drugim primjerima u PsLob, npr. *semenê* u genitivu množine.

Dativ. Jednina za imenicu srednjega roda koju nalazimo ima nastavak -û: dativ: k *pogrêbêniû* (CPar 201r, BrAc 65c, PsLob 148v, PsPar 166b, BrBrib 166b, BrDab 183d, BrN₂ 324r). Drugih primjera za jedninu nema, a nema ih niti za množinu.

Akuzativ. U jednini muškog roda za imenice glavne i n- deklinacije nastavak je -b za neživo i -a za živo: s'hrani *d(u)hb* moi (CPar 198r, BrAc 64d, PsLob 146v, PsPar 140r, BrBrib 165b, BrDab 183a, BrN₂ 323r), na *sud'*, vь *dan'*, uzru *b(og)a sp(a)sitela* (CPar 200v, BrAc 65c, PsLob 148v, PsPar 141v, BrBrib 166b, BrDab 183d, BrN₂ 323v), *naêmnika*. U jednini imenica srednjega roda nastavak je -e za palatalnu glavnu deklinaciju i za n- deklinaciju: *m(i)l(o)sr'die* dal' mi esi (CPar 198r, BrAc 64d, PsLob 146v, PsPar 140r, BrBrib 165b, BrDab 183a, BrN₂ 323r), *sr(ьd)ce*, *vr(ê)me*. Imenice ženskoga roda u jednini imaju nastavak -u/û: *slinu*: da požrl' bim' *slinu* moû (CPar 197r, BrAc 64c, PsLob 146r, PsPar 139v, BrBrib 164d, BrDab 182d, BrN₂ 322v), *silu*, *desnicu*, *postelû*, *postêlicu*, *z(e)mlû*. U akuzativu množine ženskoga roda glavne deklinacije nastavak je -i (<y): čuval si v'se *stazi* moe (CPar 198v, BrAc 65a, PsLob 147r, PsPar 140v, BrBrib 165b, BrDab 183b, BrN₂ 323r), *stopi* moe. Razlika koja postoji u genitivu jednine ženskoga roda javlja se i u akuzativu množine muškoga roda glavne deklinacije, gdje umjesto nepalatalnog nastavka i kod svih spisa: Vzvêsti mnê elika imamъ bez(a)k(o)niê i *grêhi* (BrAc 64d, PsPar 139v, BrBrib 165b, PsLob 147r, BrN₂ 323r, BrDab 183b) u CPar imamo nastavak -e: *grihe* (CPar 198v). Nastavak u akuzativu množine -i imaju imenice ženskoga roda i-deklinacije: *gnilosti rêhь* (CPar 200r, PsPar 141r, BrBrib 166a) / *grubosti* (BrAc 65b, PsLob 148r, BrDab 183c, BrN₂ 323v).

Vokativ. Vokativ jednine zabilježen je u imenici muškoga roda stražь s nastavkom -u u ovom padežu: o *stražu* (CPar 197r, BrAc 64c, PsLob 146r, PsPar 139v, BrBrib 164d, BrDab 182d). Drugi Novljanski brevijar na tom mjestu nema imenice.

Lokativ. U jednini nastavak -ê imaju imenice glavnih deklinacija i n- deklinacije muškog roda: v' *paklê* (CPar 199v, BrAc 65b, PsLob 148r, BrDab 183c, BrN₂ 323v)¹⁷, v *kamenê*. Različit je lokativ imenice *prahь*. Ta imenica u lokativu ima oblik: v *prasê/prase*¹⁸: Se nine v *prasê* sêjû i v *prasê splû* u (*prasê* BrAc 64c/17-18, PsPar 139r, PsLob 146r, BrN₂ 322v, BrDab 182d; *prase* BrBrib 165a) u svim spomenicima, osim u CPar u kojoj je nastavak noviji -u: v *prahu* (CPar 197v). U srednjem rodu, nastavak u jednini

¹⁷ U PsPar, BrBrib na ovom mjestu nalazimo akuzativ jednine: v *pakalb* (PsPar 141r, BrBrib 166a).

¹⁸ Takav oblik rezultat je druge palatalizacije.

je također *-ê*, ali sada u svim spomenicima, uključujući i CPar: v *lonê* мотъ (CPar 201r, BrAc 65c, PsLob 148v, PsPar 141v, BrBrib 166b, BrDab 183d, BrN₂ 323v). Imence ženskog roda i – deklinacije imaju nastavak *-i*: v *plti* moeī (CPar 200v, BrAc 65c, PsLob 148v, PsPar 141v, BrDab 183d, BrN₂ 323v). Bribirski brevijar na ovom mjestu ima drugi leksem: *telo*: i v *tele* moeтъ (BrBrib 166b). U množini nastavak je *-êhь/ -ehь/ -ihь*¹⁹ kod imenica i- deklinacije ženskoga roda: v *gorestêhь* (CPar 200r, PsPar 141r) / v *gorêstêhь* (BrAc 65b) / v *gorêsti* (PsLob 147v) / *goresti* (BrDab 183c, BrN₂ 323v) / *gorestehь* (BrBir 166a).

Instrumental. U jednini imenice ženskog roda imaju nastavak *-û*: *magloû* (CPar 201r, BrAc 65d, PsPar 142r, BrBrib 166b, PsLob 148v, BrDab 183b, BrN₂ 324r). U primjeru *kožeû* (oblêku se *kožeû* CPar 200v) na istom mjestu svi ostali tekstovi imaju akuzativ (v *kožu* BrAc 65c, PsLob 148v, PsPar 141v, BrBrib 166b, BrDab 183d, BrN₂ 323v). Imenice muškog i srednjeg roda koje se sklanjaju po glavnoj deklinaciji te i-deklinaciji muškoga roda u instrumentalu jednine imaju nastavak *-omь*: *vêtrom'* (CPar 198v) / *vêtromь* BrAc 64d, PsLob 147r, PsPar 140v, BrDab 183b, BrN₂ 323r) / *vetromь* (BrBrib 165c,); *čr'vom'* (CPar 200r) / *črvomь* (BrAc 65b, PsLob 148r, PsPar 141r, BrBrib 166a, BrDab 183c, BrN₂ 323v); *têlomь* (BrAc 64d) / *telomь* (PsLob 146v, PsPar 140r, BrBrib 165b, BrDab 183a, BrN₂ 323r). Na tom mjestu jedino CPar ima imenicu meso: *mes'mi* (CPar 198r). Imenice ženskoga roda i-deklinacije imaju u množini instrumentala nastavak *-mi*, a imenice glavne deklinacije *-ami*: *kostmi* i *žilami* (CPar 198r, PsLob 146v, PsPar 140r, BrDab 183a, BrN₂ 323r) / *žilme* BrAc 64d).

Uočene su razlike u upotrebi između jednine i množine, te između množine i dvojine. CPar ima jedninu u genitivu i slaže se ovdje s PsPar, BrBrib dok na tom mjestu ostali spomenici imaju množinu: *grêha moego* (CPar 197v, PsPar 139v, BrBrib 165a): *grêhь moiһь* (BrAc 64c, PsLob 146r, BrN₂ 322v, BrDab 183b); *bezakoniê moego* (CPar 197v, PsPar 139v, BrBrib 165a): *bez(a)koni moiһь* BrAc 64c, PsLob 146r, BrDab 183b, BrN₂ 322v). U akuzativu u CPar nalazimo jedninu: Puću na me *slovo* moe (CPar 197v) a u svim ostalim spomenicima množinu: *g(lago)li* moe (BrAc 64c, PsLob 146r, PsPar 139v, BrBrib 165a, BrDab 183b, BrN₂ 322v). I u lokativu nalazimo razliku u upotrebi između jednine i množine, s tim što oba Pariška zbornika i Bribirski brevijar imaju množinu: *vb t'mahь* (CPar 200r, PsPar 141r, BrBrib 166r), a ostali tekstovi jedninu: *va t'mê/ tme* (*t'mê* BrAc 65b, BrDab 184a, BrN₂ 323v) / *tme* (PsLob 148r). S druge strane, u lokativu u CPar nalazimo jedninu, u ostalim tekstovima množinu: v *knizê* (CPar 200v): v *knigahь* (BrAc 65c, PsLob 147r, PsPar 141v, BrBrib 166b,

¹⁹ Različitost nastavka rezultat je različite realizacije jata. U ovom primjeru različito je realiziran jat i u osnovi i u nastavku riječi.

BrDab 183d, BrN₂ 323v). Uočeno je da CPar ima *množinu* (genitiv) tamo gdje ostali spomenici imaju *dvojinu*: *dělo rukъ tvoihъ* (CPar 199v) prema *dělo ruku tvoeû* (BrAc 65b, BrN₂ 323v, PsPar 141r, PsLob 147v, BrBrib 165d, BrDab 183c). Ovaj se primjer ponavlja na različitim mjestima, uvijek u istom obliku kao što je gore navedeno. Odnos množine i dvojine nalazimo i u akuzativu pri čemu CPar ima množinu: *ruke tvoe* g(ospod)i stvoriše (CPar 198r), a ostali spomenici dvojinu: *ruci tvoi* g(ospod)i stvorista²⁰ (BrAc 64d, PsLob 146v, BrBrib 165b, BrDab 183a) / *rucê tvoi* (PsPar 140r, BrN₂ 323r.). U primjeru *nogu moû* (CPar 198v) : i postavilь esi na slabê *nozê moi* (BrAc 65a, PsLob 147r, BrDab 183b, BrN₂ 323r / *nozi moi* (BrBrib 165c) razlika je u korištenju jednine u CPar, dok ostali spomenici imaju dvojinu u akuzativu.

Kod zamjenica nema morfoloških razlika, nalazimo samo razlike u fonologiji, leksiku i sintaksi.

Pridjevi.

U ženskom rodu pridjeva nađeni su određeni oblici pridjeva crkvenoslavenskog oblika u svim tekstovima, osim u CPar u primjerima: z(e)mlû *tamnu* i *pokr'venu* (CPar 201r): z(e)mlû *tamnuû* i *pokrvenuû* (BrAc 65d, PsLob 148v, PsPar 142r, BrBrib 166b, BrDab 183b, BrN₂ 324r) u ostalim tekstovima. No, nije uvijek tako, nalazimo primjer u kojem svi tekstovi imaju određeni oblik: *sěнь semrtnaê* (BrAc 65d) / *smr'tnaê* (CPar 201r, PsPar 142r, BrBrib 166c, PsLob 148v, BrDab 183b, BrN₂ 324r). U srednjem rodu nalazimo određeni oblik pridjeva u BrAc stablo *suho* (BrAc 65a, PsPar 140v, PsLob 147r, BrBrib 165c, BrDab 183b, BrN₂ 323r) dok u CPar nalazimo neodređeni oblik istog pridjeva: stablo *suho* (CPar 198v). Upotreba neodređenog oblika pridjeva jedan je od elemenata koji možemo karakterizirati kao pomlađenost, ako imamo na umu činjenicu da se kategorija određenosti u nominativu jednine pridjeva srednjeg i ženskog roda počinje gubiti.

Glagoli.

Prezent. Kao ni kod imenica, nema razlika u nastavcima među proučavanim spomenicima u pojedinim glagolskim oblicima. Zanimljivo je da u proučavanim tekstovima gotovo da nema supostojanja hrvatskih i crkvenoslavenskih nastavaka kad je riječ o prezentu, uvijek se koriste crkvenoslavenski nastavci, ako pod njih ubrajamo zamjenu *ǝ>u* u 1. licu jednine,

²⁰ Na odnos množina : dvojinu upućuje nas i glagol koji je također u množini, odnosno o dvojini, različito u spomenicima, a ovisno o broju imenice i pripadajuće posvojne zamjenice.

premda bismo ovdje mogli govoriti o čakavskom obliku. Present se, dakle, tvorio od prezentske osnove na koju se dodaju prezentski nastavci, pri čemu u određenim licima treba dodati i tematski samoglasnik *-e-* ili *-i-*. Takvu tvorbu prezenta nalazimo i u proučavanim tekstovima. Analiza glagola pokazuje sljedeće²¹:

U 1. licu jednine nastavak je *-u /-û* u svim tekstovima: što *stvoru* (CPar 199v, BrAc 64c, PsPar 139v, BrBrib 164d, PsLob 146r, BrN₂ 322v; BrDab 182d); *otvećau* (CPar 199v, PsPar 141r) / *otvêćau* (BrAc 65d, PsLob 147v, BrBrib 165d, BrDab 183c BrN₂ 323v), *puću*, *vzgl(agol)û* / *v'zgovoru*, *reku*, *upvaû*, *strplû*, *vêm*, *oblêku se*, *uzru*, *plaću*, *idu i ne vraću se*. Nastavak *-mь* nalazimo jedino u glagolima *biti* i *imati* u 1. licu jednine u svim spomenicima: *esamь* (CPar 197r, BrAc 64c, PsPar 139v, BrBrib 165a, BrDab 183b); *esmь* (PsLob 146r, BrN₂ 322v). Najčešće lice koje se u prezentu koristi je 2. lice jednine, s nastavkom *-ši* u svim tekstovima: *veliçaeši* (CPar 1973, BrAc 64c, PsPar 139v, BrBrib 164d, PsLob 145v, BrN₂ 322v, BrDab 182d), *prilagaeši*, *posêçaeši/ pohajaeši*, *iskušaeši*, *prostiši*, *otimeši*, *otneseši*, *sudiši*, *osuždaeši/ osužaeši*, *pomagaeši*, *vidiši*, *içeši*, *ispitueši*, *potaplaeši*, *stvaraeši*, *nizvodiši/ otvodiši*, *otv'raçaeši/ s'krivaeši*, *mniši*, *êvlaeši*, *progoniši*, *pišeši*, *navodiši*, *zaçitiši*, *skrieši*, *postavlaeši/ postaviši*, *vspomen(e)ši/ spomeneši*, *vzoveši*, *prostreši*, *proganaeši*. U 3. l. jd. ujednačen je nastavak *-tь*: *prebivaetь* (CPar 200r, BrAc 65b, PsPar 141r, BrBrib 166a, BrN₂ 323v) / *prêbivaetь* (BrDab 183c, PsLob 148r), *vidit' se*, *viditь*, *vshiçaeet se*, *êstь* (glagol *jasti- jede*), *proniçetь/ ishodit'*, *stiraet se; otbêgaetь/ bêžit'*, *prêbudetь*, *prebudetь*, *poçivaetь*, *dastь*, *minetь*, *budetь*, *istançavaet' se/ istan'çaeet' se*, *nasiçaeet' se*, *dastь*, *živet'*, *proniçetь*. Jedini primjer s nultim nastavkom nalazimo u CPar: *more* (CPar 199r): *možetь* (BrAc 65a, PsLob 147r, PsPar 140v, BrBrib 165c, BrDab 183b, BrN₂ 323r). Prvo lice množine u analiziranom tekstu ne nalazimo, u 2. l. mn. nastavak je *-te*: *progonite me* (CPar 200v, BrAc 65c, PsPar 141v, BrBrib 166a, PsLob 148v, BrN₂ 323v, BrDab 183d) kao i u 3. l. mn. nastavak *-utь* ili *-etь*, *iskonçavaût se* (BrAc 65c, PsPar 142r, BrBrib 166b, PsLob 148v BrN₂ 3243, BrDab 184b) / *konçaeet' se* (CPar 201r), *pridutь*, *vzmogutь/ mogutь*, *umalaêutь se*, *skratet' se*.

Aorist. Od ostalih glagolskih vremena u tekstu je zabilježen aorist: *rêhь*, *sagrêšihь/ s'grêših'*, *stvorihь*, *prostrêh'*, *minuše*, *obratíše*. Među proučanim spisima nema razlike u nastavcima.

Perfekt. Isto vrijedi i za perfekt, s tim što u pojedinim primjerima umjesto naglašenog oblika glagola *biti* u svim spomenicima, osim u CPar nalazimo nenaglašeni oblik glagola *biti*, npr.: *čuval si* (CPar 198v) : *sno-*

²¹ U tekstu se, kao i kod imenica, navode stranice samo za prvi navedeni primjer. Navođenjem svih primjera pokazuje se da učestalost nastavaka za pojedina lica u prezentu.

trilb esi (BrAc 65a, PsLob 147r, PsPar 140v, BrBrib 165c, BrDab 183b, BrN₂ 323r). Ipak, znanto je više primjera u kojima svi spomenici imaju naglašeni oblik glagola *biti*: *v'siril'* me *esi (...)* *obl(ê)kal'* me *esi (...)* *dal'* mi *esi* (CPar 198r, BrAc 64d, PsLob 146v, PsPar 140r, BrBrib 165b, BrDab 183a, BrN₂ 323r).

Imperativ. U tekstu se javlja imperativ u 2. licu jednine i u 2. licu množine. Oblici su isti u svim proučavanim tekstovima, premda je leksik ponekad različit. Drugo lice jednine tvori se od prezentske osnove nastavkom *-i*: *Prosti* mnê (CPar 197r, BrAc 64c, PsLob 145v, PsPar 139v, BrBrib 164d, BrDab 182d; BrN₂ 322v), isto je u primjerima: *v'zvēsti*, *pomeni*, *vzvēsti/ otvečai*, *izbavi*, *položi*, *otпусти/ pusti*. Primjer *vijb* stari je oblik imperativa i nalazimo ga u svim tekstovima. Drugo lice množine tvori se od prezentske osnove nastavkom *-te*: *p(o)m(i)luite* me (CPar 200v, BrAc 65c, PsLob 148r, PsPar 141v, BrBrib 166a, BrDab 183d, BrN₂ 323v).

No, ono što je kod glagola različito, a ustanovljeno je i kod imenica, je upotreba dvojine u svim tekstovima osim u CPar gdje se upotrebljava množina: *oči (...)* *sut'* (CPar) : *oči (...)* *esta* (BrAc i dr.); aorist: *ruci tvoji g(ospod)i stvorista* me i *sazdasta* me (BrAc 64d, PsLob 146v, BrBrib 165b, BrDab 183a) / *rucê tvoji stvorista* me i *sazdasta* me (PsPar 140r, BrN₂ 323r) : *ruke tvoje (...)* *stvoríše* me i *szdaše* me (CPar 198r); prezent: *oči (...)* *hotêci esta* (BrAc 65c) / *hoteçi esta* (PsLob 148v, PsPar 141v, BrBrib 165b, BrDab 183d, BrN₂ 323v) : *oči (...)* *imêuči sutb* (CPar 201r); *oči plteni esta* (BrAc 64c, PsLob 146r, BrBrib 165a, BrDab 183a, BrN₂ 322v) : *oči pl'teni tebi sut'* (CPar 197v).

4. 3. LEKSIČKE OSOBITOSTI

Prijevod *Pariškoga zbornika* već duže vrijeme privlači pozornost istraživača hrvatskoglagoljske baštine – tako je Josip Tandarić usporedivši ga s najstarijim hrvatskoglagoljskim misalom, *Četvrtim vatikanskim* (dalje MVat₄) – utvrdio da se misni red, a donekle i kanon, u *Pariškom zborniku* znatno razlikuje od drugih takvih tekstova u hrvatskoglagoljskim misalima. Iz te je usporedbe zaključio da je kanon mise u *Pariškom zborniku* vrlo star i da se u nekim pojedinostima, u kojima se razilazi od mlađih misala, slaže se MVat₄:

dostoēnie // utežanie,
ostavlenie // otpučenie,
shranimъ se // zaodēždem' se,
vъsb mirъ // mirъ,
vsakoe skr'bi // vsêh' pagubъ (Tandarić 1993:118).

Ostala slaganja između CPar i MVat₄ // ostali misali
uglemb goručimь // kamič'cem ognenim 'MROč, MNov, MHrv, MNew
čašu žrtvi sp(a)sitelnie CPar i MVat₄ // *čašu spasitelnu* MROč, MHrv,
 MNew
svetotvorče CPar i MVat₄ // *svetitelû* MROč, MHrv, MNew
vь ostavlenie grêhovь MVat₄ i CPar // *vь otpučenje grêhovь* MNov, MROč,
 MHrv.

Vesna Badurina Stipčević zaključila je da su pojedini dijelovi u CPar prilagođeni latinskomu, tj. dobro adaptirani, npr. tekstovi svih četiriju Muka: "Tekstološko uspoređivanje s Vulgatom sugerira da su ovi tekstovi ne samo vrlo dosljedno i pažljivo adaptirani, već možda iznova prevedeni s latinskoga jezika. Uočljivo je to u doslovnom, *ad verbum* prevođenju, preuzimanju latinskih sintaktičkih konstrukcija i stranih riječi, ali i u brižnom izboru odgovarajućeg leksika. Tekst Muka u *Pariškom zborniku*, po svojim jezičnim i stilskim osobitostima, kao da se nalazi negdje između istovrsnih tekstova u mlađim hrvatskoglagoljskim misalima i onih u latiničkim lekcionarima" (Badurina Stipčević 2001:47).

Slično kao i Muke, i psaltir s kanticima preveden je prema *Vulgati* (Tandarić 1993:118), za razliku od ostalih hrvatskoglagoljskih psaltira koji čuvaju stari prijevod prema *Septuaginti*, npr.: *Lobkovicov psaltir*, *Pariški psaltir* (Cod Slav 11), *Frašćičev psaltir*, te brevijarski psaltiri: *Akademi-jin brevijar*, *Drugi novljanski brevijar*, *Pašmanski brevijar* itd. Posebna je vrijednost ovoga rukopisa, dakle u tome što sadrži prijevod biblijskih knjiga i drugih tekstova različit od većine tadašnjih hrvatskoglagoljskih liturgijskih rukopisa, svjedočeći da su Hrvati već u 14. stoljeću imali dva različita prijevoda. Ipak, i u *Pariškom zborniku* na leksičkoj su razini u psaltiru očuvani ostaci starijega hrvatskoglagoljskog prijevoda, tj. grecizmi potvrđeni u hrvatskoglagoljskoj matici psaltira: *aerьнь*, *aspida*, *dêmunь*, *dbêvalь*, *erodievь*, *ikonîê*, *isopь*, *kasiê*, *krotopь*, *olokavtomatь*, *onagrь* itd. Drugi se pojavljuju u starijoj i novijoj inačici, npr.: *adь* / *pakalь*, *erêi* / *sv(e)titelь*, *trьpeza* / *stolь*, *upostasь* / *imênie*, *idolь* / *podobie*, *skandêlь* / *sablazнь*. Na temelju dosadašnjih istraživanja zaključeno je da su neki leksemi koji su u većini hrvatskoglagoljskih psaltira doslovno prevedeni prema grčkomu, u CPar prilagođeni latinskomu, što ne znači da su potpuno zamijenjeni svi grecizmi iz staroga prijevoda (Šimić 2003: 278–279). Tako su primjerice očuvani neki arhaični leksemi, grecizmi karakteristični za hrvatskoglagoljsku maticu, koji su i u *Sinajskom psaltiru* zamijenjeni slavenskim ekvivalentima, npr. *olokavtomatь*.²²

²² Suprotno tomu, uočeno je da u nekim primjerima jedino *Pariški zbornik* ima romanizam, a svi ostali hrvatskoglagoljski psaltiri grecizam: *župelь* // *sul'furь* (Ps 10,6).

Osim toga, prevoditelj psaltira ovoga zbornika nastojao je izbjegavati manje poznate riječi, tj. crkvenoslavizme, unoseći razumljivije čakavizme: *ere, gdi, ča, zač, mocira, postol'* umjesto *êko, ideže, eže, vskuû, oploti, sapogb* itd. (Šimić 2003: 287). Pri tome ipak nije u potpunosti izmijenio sve lekseme, oslonivši se i na stariji prijevod hrvatskologoljskoga psaltira koji je vjerojatno znao napamet. Slično je ustanovio i Tandarić za tekst molitve uz pokrivanje kaleža koja u brevijarima isto kao i u *Pariškom zborniku*, dolazi u prijevodu prema *Septuaginti*, a ne prema *Vulgati* (Tandarić 1993:114).

Kako bi što preglednije opisale leksičke razlike među CPar i drugim odabranim hrvatskologoljskim rukopisima, prikazat ćemo ih u tablici. To se odnosi samo na najznačajnije leksičke razlike između *Pariškoga zbornika* i šest hrvatskologoljskih rukopisa te jednoga tiskanog, *Baromićeva brevijara*. Kako bismo dobile što preciznije podatke o pojedinim leksičkim razlikama među rukopisima, odabrani su oni koji pripadaju različitim hrvatskologoljskim skupinama kodeksa, sjevernoj: *Akademijin brevijar* (dalje BrAc) i *Lobkovicov psaltir* (dalje PsLob), južnoj *Drugi novljanski brevijar* (dalje BrN₂), *Dabarski brevijar* (BrDab), *Bribirski brevijar* (BrBrib) i *Baromićev brevijar* (dalje BrBar). Potrebno je napomenuti da se sva tri rukopisna brevijara iz južne skupine svrstavaju u tzv. prijelaznu skupinu, tj. onu koja obično imaju mlađu redakciju tekstova, ali katkad se priklanja starijoj redakciji, bilo tako da se cijelo čitanje slaže u najvećoj mjeri s tekstovima starije redakcije, bilo da na pojedinim mjestima čuva stariju redakciju. Tu skupinu čine uglavnom kodeksi sa senjskoga i viodolskoga područja (v. Tandarić 1993: 31–35; Badurina Stipčević, Mihajević, Šimić 2012: 261–262). Dosadašnja su istraživanja tekstova CPar pokazala, kao što je već rečeno, da se ovaj rukopis po svom prijevodu priklanja tekstovima južne skupine, primjerice tekstovi Muka Kristovih najbliži su *Novakovu misalu*, odnosno usklađeni se prema latinskoj predlošku, tj. prema *Vulgati* (v. V. Badurina Stipčević 2014 i 2018).

Analizirajući *Oficij za mrtve u Lobkovicovu psaltiru* A. Zaradija Kiš se osvrnula na pojedine prevoditeljske postupke i izvore s kojih je tekst preveden, tako primjerice: »U 19. stihu je cijeli izraz ni oslabiši mnê da požrlê bim' slinu moju metaforičkoga značenja s naglašenom riječi oslabiši koja je „netočno“ prevedena obzirom na lat. *dimitis* (...). Značenje hebrejskoga glagola je ‘ostaviti’, ‘napustiti’ što je jasno i u latinskom predlošku.« (Zaradija Kiš 1998: 207). Treba istaknuti da je usporedbom teksta u CPar utvrđeno da je taj prijevod blizak latinskomu, tj. na tom mjestu CPar ima glagol *pustiti, pustiši*, dok svi ostali uspoređeni tekstovi slijede najstariji hrvatskologoljski psaltir, *Lobkovicov* te imaju glagol *oslabiti, oslabiši*.

Razlike između CPar i ostalih uspoređenih hrvatskologoljskih rukopisa mogu se podijeliti u nekoliko kategorija, leksemi koji se odnose na mlađu ili stariju inačicu, sinonime, leksemi koji su uvjetovani različitim predlošcima (grčki/latinski), s tim da se pojedini parovi mogu ubrojati u više skupina.

CPar // BrAc PsLob PsPar BrN₂ BrDab BrBrib BrBar

Narodni, hrvatski izraz // crkvenoslavenski

naglo // *vnezapu*

Zač' // *Počto*

ako // *ače*

koga // *egože*

ê // *azъ*

V'zgovoru // *Vzg(lago)lû*

kako // *êko*

ere // *êko*

ki // *iže*

okolo // *ohrъstъ*

g'dê // *egda*

S'tvorenih' // *Sadêeni*

paš'nê // *pastvene*

bez'um'stvi // *nevideniê*

kako // *êko* // *lêki*

svita // *riza*

molъ // *tlênie*

dokolê // *doidêže*

êo // *uvê*

G'do // *Kto*

čekaû // *ždû*

čekanie // *ždanie*

Zato // *Togo radi*

Sinonimi:

pohajaeši // *posêcaeši*,

skončanъ // *svršenъ*

svita // *riza*

molъ // *tlênie*

ishodit' // *proničetъ*

êo // *uvê*²³

²³ Uzvici *uvi* (*uvê*) i *êo* pripadaju uzvicima jadikovanja, tj. onima s najvećim brojem članova u hrvatskologoljskim tekstovima v. HCJ 2014: 291.

čekanie // ždanie
taknu // kosnu
mesi // pl(ь)ti
*ložesne // črêva.*²⁴

Utjecaj različitih predložaka (grčki / latinski) ili pogreška pri prevođenju:

iskušaeši // iskončaeši
pustiši // oslabiši
nepravdu // bezakonie
umêsti // vseli
Otvećai // Vzvěsti
protivu listu // po podobiû listviê
čuval' // smotriľ
gnoi // smradь
čekaе počekah' // tr'pe potrp(êhь)
niedanь redь // blagoustroenie.

U *Oficiju za mrtve* pronađeno je 10 mjesta u kojima se mogu razlikovati dvije matice prijevoda, odnosno u nekim pojedinostima određeni se rukopis slaže s CPar što je u tablici označeno plavom bojom. Leksička analiza pokazuje da se od svih rukopisa CPar najbolje slaže s tiskanim *Baromićevim brevijarom*, tj. na šest mjesta, zatim s *Pariškim psaltirom* na pet mjesta, te *Bribirskim brevijarom* na četiri mjesta i s *Dabarskim brevijarom* na jednom mjestu što potvrđuje pretpostavku da je srodniji južnoj skupini hrvatskoglagoljskih kodeksa.

Napomena uz tablicu: radi jednostavnijega prikaza izostavljene su pojedine inačice koje se redovito ponavljaju, odnosno navedene se samo jednom, npr.: da // êko, ako // aće, ki, ka, ko // iže, êže, eže, kako // êko // lêki, ere // êko, gda // egda, gdo // kto, Zač' // Počto, dokolê // doidêže, okolo // ohrъсть, ê // azь, naglo // vnezapu, pohojenie // posêcienie, pohoditi // posêtiti, nepravda // bezakonie, govoriti // glagolati itd. Ovakvi parovi leksema karakteristični su za diglosiju, tju u našem primjeru crkvenoslavensko hrvatska diglosija. »Osobito je istaknuto obilježje diglosije postojanje parova leksema, od kojih jedan pripada višoj, a drugi nižoj inačici, koji označuju uobičajene pojmove i stvari koje se često rabe u obje inačice, a čija uporaba automatski svrstava izričaj u kojem se pojavljuju u višu ili nižu inačicu. To vrijedi i za hrvatski crkvenoslavenski i čakavski« (HCJ 2014: 18).

²⁴ Staroslavenski leksem *črêvo* potvrđen je u dvama rukopisima PsPar i BrDab, dok ostali odabrani rukopisi imaju *ložesni* kao i CPar.

Tablica 1.: Leksicke razlike između CPAr i BrAc, PsLob, PsPar, BrN₂, BrDab, BrBrib i BrBar

Cpar	BrAc	PsLob	PsPar	BrN ₂	BrDab	BrBrib	BrBar
da	Êko	êko	êko	êko	êko	êko	êko
Čto	Čto	počto	čto	čto	počto	čto	čto
poħajaeši	posêcaeši	posêcaeši	posêcaeši	posêcaeši	posêcaeši	posêcaeši	posêcaeši
Naglo	vnezapu	vzapu (!)	vnezapu	nevzapu	vnezapu	vnezapu	vnezapu
iskušaesi	iskušaesi	iskušaesi	iskončaeši	iskušaesi	iskušaesi	is'končavaesi	iskušaesi
Pustiši	oslabiši	oslabiši	oslabiši	oslabiši	oslabiši	oslabiši	oslabiši
zač'	Počto	počto	počto	počto	počto	počto	počto
Zač	za ku	za ku	za ku	za ku	za ku	počto	počto
Ako	Ače	ače	ače	ače	ače	ača	ače
Koga	Egože	egože	egože	egože	egože	egože	
Ê	Azъ	azъ	azъ	azъ	azъ	azъ	azъ
Slovo	g(lago)li	g(lago)li	g(lago)li	g(lago)li	g(lago)li	g(lago)li	g(lago)li
V'zgovoru	Vzg(lago)lû	Vzg(lago)lû	Vzg(lago)lû	Vzg(lago)lû	Vzg(lago)lû	Vzg(lago)lû	Vzg(lago)lû
Kako	Êko	êko	êko	êko	êko	êko	êko
nepravdu	bezakonié	bezakonié	bezakonié	bezakonié	bezakonié	bezakonié	bezakonié
Ere	Êko	êko	êko	êko	êko	êko	êko
Ki	Iže	iže	iže	iže	iže	iže	iže
Okolo	Oħrstъ	okrstъ	oħrstъ	oħrstъ	om.	oħrstъ	okrstъ
mes'mi	Têlomъ	telomъ	têlomъ	têlomъ	têlomъ	têlomъ	telomъ

g'da	Egda	egda	egda	egda	egda	egda	egda	egda
g'dè	Kadè	egda	egda	kadè	kadè	kadè	kadè	
S'tvorenih'	Sadèèni	Sadèèni	Sadèèni	Sadèèni	Sadèèni	Sadèèni	Sadèèni	
paš'nè	pastvene	pastvene	pastvene	pastvene	pastvene	pastvene	pastvene	
on'de	Tu	tu	tu	tu	tu	tu	tu	
umèsti	Vseli	vseli	vseli	vseli	vseli	vseli	vseli	
bez'um'stvi	nevideniè	nevideniè	nevideniè	nevideniè	nevideniè	nevideniè	nevideniè	
Otvečai	Vzvěsti	Vzvěsti	Vzvěsti	Vzvěsti	Vzvěsti	Vzvěsti	Vzvěsti	
Krivime	Iskazi	iskazi	iskazi	iskazi	iskazi	iskazi	iskazi	Iskazi krivosi
Začb	Počto	Počto	Počto	Počto	Počto	Počto	Počto	Počto
protivu listu	po podobiu žistviè (!)	Po podobiu listviè	Protivu listviu	Po podobiu listviè	Po podobiu listviè	Po podobiu listviè	Po podobiu listviè	Po podobiu listviè
protivu mnè	na me	na me	protivu mnè	na me	na me	na me	protivu mnè	protivu mnè
čuvai'	smotriľs	smotriľs	smotriľs	smotriľs	smotriľs	smotriľs	smotriľs	
sgledai'	urazumèľs	urazumèľs	urazumèľs	urazumèľs	urazumèľs	urazumèľs	urazumèľs	
Kako	Èko	èko	èko	lèki	èko	èko	èko	lèki
Gnoi	Smrads	smrads (!)	smrads	smrads	smrads	smrads	smrads	smrads
skončans	Svršens	svr'sens	svršens	svršens	svršens	svršens	svršens	svr'sens
Kako	Leki	èko	lèki	lèki	lèki	lèki	lèki	lèki

Svita molv ishodit' běžit' nigdare dostoimo	Riza tlénie proníčets' mimohodits' dostoine	riza tlénie is'hodits' om. nikoliže dostoine	riza tlénie proníčets' mimohodits' nikoliže dostoine	riza tlénie proníčets' mimohodits' nikoliže dostoine	riza tlénie proníčets' om. nikoliže dostoine	riza tlénie ishodits' nikoliže dostoiné
Postavil' Roki	Položil's prédeli	Položil's roki	Položil's roki	Položil's roki	Položil's roki	Položil's prédeli
Dokolé	doideže	doideže	doideže	doideže	doideže	doideže
Êo	Uvé	uvé	uvé	uvé	uvé	doideže
tužnik' G'do	Okani Kto	Okani Kto	Okani Kto	Okani Kto	Okani Kto	Kto
Dokolé Mniši li da Vítezuú čekau Prosti	doideže pominai êko bed'no ždú počedi	doideže Pominai êko bédno ždú počedi	doideže Pominai êko bédno ždú počedi	doideže Pominai êko bédno ždú počedi	doideže Pominai êko bédno ždú počedi	doklé Mniši li da vouú i čekam počedi
čekaé počekah'	tr'pe potrp(êhь)	tr'pe potrp(êhь)	tr'pe potrp(êhь)	tr'pe potrp(êhь)	tr'pe potrp(êhь)	
Gnilosti	Grubosti	Grubosti	V grubosti	Grubosti	Grubosti	Grubosti
Čekanie Kostь	Ždanie usta	Ždanie usta	Ždanie usta	Ždanie usta	Ždanie kos'tь	Ždanie usta
Taknu	Kosnu	kosnu	kosnu	kosnu	kosnu	kosnu

mesi z' biceu želéznoú	pl(b)ti š'tilonosnib	pl(b)ti š'tilonosnib	pl(b)ti š'tilonosnib	pl(b)ti č'tilonosnib	pl(b)ti š'tilonosnib	pl(b)ti š'tilon'snib	pl(b)ti z' biceu želéznoú
olova daski dliťomb izd' buťi v kremené	Olovalammné vzmožné istrigala se bi v kaméné tvrdé	Olovala Vzmožné istrigala se bi v kameni tvr' dé	Olovalammné vzmožné istrigala se bi v kaméné tvrdé	Olovalammné vzmožné istrigala se bi v kaméné tvrdé	Olovalammné vzmožné istrigala se bi v kaméné tvrdé	Olovalammné vzmožné istrigala se bi v kaméné tvrdé	olova daski izdubut se v kameni tvr' dé
gledati	smotriti	smožiti	smotriti	smotriti	smotriti	smotriti	smotriti
Zato	togo radi	togo radi	Togo radi	Togo radi	Togo radi	Togo radi	Togo radi
Ložesne	ložesni	ložesni	č'reva	ložesni	č'reva	ložesni	ložesni
niedanb reds	bl(a) goustroenie	bl(a) goustroenie	bl(a) goustroenie	bl(a) goustroenie	bl(a) goustroenie	bl(a)goustro- mie	bl(a) goustroenie
mruzosts Pusti	muka Otpusti	muka Oslabi mi	muka Otpusti	muka Otpusti	muka Otpusti	muka Otpusti	muka otpusti
boléz' ni	bolézni o	gorésti	bolézni	bolézni	bolézni	bolézni	bolézni

5. ZAKLJUČAK

Na temelju fonološke analize *Oficija* u *Pariškom zborniku* može se zaključiti da nema značajnijih razlika između odabranog teksta i ranije analiziranih tekstova, primjerice psaltira ili Muka jer je te dijelove pisao isti, glavni pisar, Grgur Borislavić. Morfološka analiza pokazuje da je u većini primjera CPar usklađen s analiziranim spomenicima a razlike se javljaju sporadično u svim vrstama riječi. U Cpar ipak ima pomlađenih osobina. Za neke od njih ne možemo reći da se provode sustavno (npr. u genitivu množine imenica ruka ima nastavak palatalne deklinacije koji će kasnije prevladati: *ot žene* (samo u CPar), ali i oblik *ot ruki* (imaju ga svi tekstovi), isti nastavak CPar ima i u akuzativu množine (CPar *grihe*, ostali spomenici *grêhi*), pomlađen je i lokativ jednine *v prahu* u CPar za razliku od oblika *v prasê* u ostalim tekstovima. Određene oblike pridjeva nalazimo u svim tekstovima, međutim, u CPar nalazimo i neodređene oblike na mjestima na kojima ostali spomenici imaju određeni oblik, što je također jedan od znakova pomlađenosti CPar. Ono u čemu je Cpar sustavno pomlađen u *Oficiju* je upotreba množine dok ostali spomenici rabe dvojину i u imenskim i glagolskim oblicima. Kad je riječ o leksičkoj razini, u *Oficiju za mrtve* pronađeno je 10 mjesta u kojima se razlikuju dvije matice prijevoda, odnosno u nekim pojedinostima određeni se rukopis slaže s CPar, a drugi se razilaze. Leksička analiza pokazuje da se od svih rukopisa CPar najbolje slaže s tiskanim *Baromićevim brevijarom*, tj. na šest mjesta, zatim s *Pariškim psaltirom* na pet mjesta, te *Bribirskim brevijarom* na četiri mjesta i s *Dabarskim brevijarom* na jednom mjestu. Iz analize ovog kratkog teksta, može se zaključiti da je leksički CPar srodniji južnoj skupini rukopisa, kao što je ranije potvrđeno kod usporedbe pojedinih misalskih dijelova.

KRATICE HRVATSKOGLAGOLJSKIH RUKOPISA

- BrAc – *Akademijin brevijar*, oko 1384., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. III c 12.
- BrPm – *Pašmanski brevijar*, druga polovica 14. st. i 15. st., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. III b 10.
- BrBrib – *Bribirski brevijar*, 1470., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. III b 6.
- BrDab – *Dabarski brevijar*, 1486., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. III c 21.
- BrN₂ – *Drugi novljanski brevijar*, 1495., Novi Vinodolski, Župni ured.
- BrBar – *Baromičev brevijar* (tiskani), iz 1493. godine, primjerak: Zagreb Nacionalna i sveučilišna knjižnica, sign. R 1-16°-1a.
- CPar – *Pariški zbornik*, 1375., Pariz, Bibliothèque Nationale, sign. Slave 73.
- MVat₄ – *Četvrti vatikanski misal*, najstariji hrvatskoglagoljski misal s početka 14. stoljeća, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Borg. illir. 4.
- MNov – *Novakov misal*, iz 1368. godine, Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. slav. 8.
- MRoč – *Ročki misal*, iz oko 1420. godine, Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. Slav. 4.
- MHrv – *Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića*, oko 1404., Carigrad, Topkapi Saray.
- MNew – *Newyorški misal*, sredina 15. st., New York, The Pierpont Morgan Library, sign M. 931.
- PsLob – *Lobkovicov psaltir*, 1359., Prag, Státní knihovna (Lobkovicová knihovna), sign. XXIII G 67.
- PsPar – *Pariški kodeks* (zbornik), 14. stoljeće, Pariz, Bibliothèque Nationale, sign. Slave 11.
- PsFr – *Fraščičev psaltir (Psalterium Vindobonense)*, 1463., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. slav. 77.

Literatura

- BADURINA STIPČEVIĆ, V. 2001. Tekstološke odrednice hrvatskoglagoljske Muke Kristove. *Zbornik radova međunarodnoga znanstvenoga simpozija „Muka kao nepresušno nadahnuće kulture“ – Passion une source inépuisable de l' inspiration en culture“ II.*, Zadar 2000., J. Čikeš (ur.) Zagreb: Udruga Pasijska baština, 41–51.
- BADURINA STIPČEVIĆ, V. 2003. Toponim *Kalvarija* u hrvatskim biblijskim prijevodima. *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture*, Zbornik radova 3. Međunarodnog znanstvenog simpozija, s temom: Križni putevi, Kalvarije i Velikotjedne procesije kod Hrvata, Vrbnik-Krk, 25.–28. 4. 2002. Ur. Čikeš, Jozo. Udruga Pasijska baština. Zagreb. 185–196.
- BADURINA STIPČEVIĆ, V. 2014. *Muka Kristova po Marku* u hrvatskoglagoljskom Pariškom zborniku *Slave 73. Glagoljaška Muka*

- Kristova. Odabrane kulturološko-filološke studije.* A. Zaradija Kiš, M. Žagar (ur.) Zagreb, Pazin: Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku, Državni arhiv u Pazinu, 139–171.
- BADURINA STIPČEVIĆ, V. 2023. *Pariški zbornik Slave 73 (1375.) u kontekstu hrvatskoglagoljske benediktinske baštine. Crkva u svijetu*, Vol. 58 No. 1. suppl., 179-190.
- BADURINA STIPČEVIĆ, V. 2018. *Pasijski tekstovi u ličkom glagoljskom Pariškom zborniku Slave 73 (1375.). Zbornik radova XII. međunarodnog znanstvenog simpozija Pasijske baštine „Muka kao nepresušno nadahnuće kulture“.* Pasijska baština Like, Gospić, 2018. J. Čikeš (ur.). Zagreb: Udruga Pasijska baština 155–171.
- BADURINA STIPČEVIĆ, V.; MIHALJEVIĆ, M.; ŠIMIĆ, M. 2012. *Mjesto Dabarskoga brevijara među hrvatskoglagoljskim liturgijskim kodeksima. Zbornik radova Gacka u srednjem vijeku.* Ur. Hrvoje Gračanin i Željko Holjevac. Zagreb – Otočac: Institut društvenih znanosti. Ivo Pilar, Područni centar Gospić: 257–282.
- DAMJANOVIĆ, S. 1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša.* Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- HČJ: HRVATSKI CRKVENOSLAVENSKI JEZIK. 2014. S. Gadžijeva, A. Kovačević, M. Mihaljević, S. Požar, J. Reinhart, M. Šimić, J. Vince. *Priredio M. Mihaljević.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Staroslavenski institut.
- KUŠTOVIĆ, T. 2022. *Muka po Mateju u hrvatskoglagoljskim i ćirilčkim tekstovima (na primjeru Pariškog zbornika Code Slave 73, Hrvojeva misala i Hvalova zbornika). Bosanskohercegovački slavistički kongres III., 1. knjiga.* Zbornik radova. ur. Kardaš, Mehmed. Slavistički komitet. Sarajevo. 23–36.
- KUŠTOVIĆ, T.; ŠIMIĆ, M. 2024. *Muka po Ivanu u Pariškom (Borislavićevu) zborniku Slave 73.* U: *Tragovima slavenske pismenosti na šibenskom području. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa „Glagoljična i ćirilčna baština šibenskoga kraja“*, Šibenik 22. veljače 2023., 49–82.
- LADIĆ, Z. 2018. *Rekluze u hrvatskom srednjovjekovlju. Sažetak.* Dan otvorenih vrata Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 6. XI. 2018.
- LONZA, N. 2021. *Ana, Pavo i Grlica. Rekluze i pustinjaci u pobožnom krajoliku srednjovjekovnog Dubrovnika,* Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Zavod za povijesne znanosti Dubrovnik. Dubrovnik.
- LUKEŽIĆ, I. 2015. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobinščine.
- MACROBERT, C, M. 2020. *Observations on the Liturgical Psalter in MS Canon. Liturg. 172 (Bodleian Library, Oxford). Slovo 70.* 77–91.
- MAJER, JURIŠIĆ, K.; HIRSCHLER, MARIĆ, I. 2020. *Crkva sv. Julijana u Šibeniku, povijesne faze i tipologija. Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda 11.* 23–44.

- MULC, I. 1971. Novootkriveni hrvatski glagoljski spomenici. *Slovo* 21, 388–397.
- NAZOR, A. 2001. Još jedan glagoljski tekst *Očenaša*. *O kraljevstvu nebeskom – novo i staro*. Zbornik radova u čast Bonaventuri Dudi, u povodu 75. rođendana i 50 godina svećeništva. Ur. Cifrak, Mario. Kršćanska sadašnjost. Zagreb. 397–400.
- PANTELIĆ, M. 1980. Senjski Lobkowicov glagoljski kodeks iz 1359. – prototip srednjovjekovnih »Liber horarum« za laike. *Senjski zbornik* 8. 355–367.
- POPOVIĆ, A. 2020. *Mudrosne i poetske knjige*. *Uvod u knjige Staroga zavjeta* 3. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- REINHART, J. 1993. *Untersuchungen zur Syntax des Kroatisch–Kirchenslavischen. Das glagolitische Missale romanum*. (Habilitationsschrift). Universität Wien.
- REINHART, J. 2017. Rijetke riječi u *Rječniku crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. *Filologija* 68, 157–169.
- ŠETKA, J. 1976. *Hrvatska kršćanska terminologija*. II. izmijenjeno, popravljeno i upotpunjeno izdanje, Knjižnica „Marije“, knjiga 10, Split.
- ŠIMIĆ, M. 2000. Jezik *Muke po Mateju* u hrvatskoglagoljskim misalima. *Slovo* 50, 5–117.
- ŠIMIĆ, M. 2003. O prijevodu psaltira Pariškog zbornika *Slave* 73. *Rasprave* 29. 275–292.
- ŠIMIĆ, M. 2018. O jeziku Pariškoga zbornika *Code Slave* 73 (Na tekstu psaltira i kantika). *Fluminensia* 30. 153–185.
- TADIN, M. 1954. Recueil glagolitique croate de 1375. *Revue des études slaves*, 31. 21–32.
- TANDARIĆ, J. L. 1993. *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost*. Rasprave i prinosi. Kršćanska sadašnjost i Provincijalat franjevacica trećoredaca. Zagreb.
- VRANA, J. 1951. Hrvatskoglagoljski Blagdanar. Studija o pravopisu, jeziku i podrijetlu novljanskog rukopisa iz godine 1506. *Rad JAZU* 285. Zagreb: JAZU.
- VULIĆ, S. 2010. Jezik Modruškoga urbara, *Čakavska rič* XXXVIII/1–2, 135–153.
- VULIĆ, S. 2014. Današnji modruški govor. *Čakavska rič* XLII/1–2: 9–41.
- ZARADIJA KIŠ, A. 1997. *Knjiga o Jobu u hrvatskoglagoljskoj književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- ZARADIJA KIŠ, A. 1998. *Oficij za mrtve* u Lobkowiczovu psaltiru. u: *Senjski glagoljaški krug 1248.–1508.*, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Zagrebu 21. i 22. studenog 1994. godine, ur. M. Moguš. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 205–218.

Tanja Kuštović, Marinka Šimić

THE OFFICE FOR THE DEAD
IN THE PARIS (BORISLAVIĆ) MISCELLANY SLAVE 73

S u m m a r y

The oldest Croatian Glagolitic miscellany, the *Parisian* or *Borislavić Miscellany* of 1375, contains not only non-liturgical texts, but also liturgical texts, i.e. parts of missals and breviaries. In terms of its structure, it is classified in the so-called Small Book of Hours or *Liber horarum*. In addition to liturgical texts, the structure of the breviary contains other textual units directly or indirectly related to the liturgical service of the hours: the Calendar, the Office of Mary, the Office for the Dead (*Officium defunctorum*). The Office for the Dead in the Croatian Glagolitic breviaries is at the end of the Commune (*Commune sanctorum*), as it is also in the *Paris Miscellany*, where this text begins with the title *ot mr' tvih' čte(nie)* (f. 197r–201v). The basis of this Office are the psalms with antiphons, responses and verses, and the nine lessons that make up the Matins, the verses taken from the Old Testament Book of Job.

In this paper, the Office for the Dead in the *Paris Miscellany* was compared with other Croatian Glagolitic manuscripts: the *Academy Breviary* (end of the 14th century), the *Lobkovic's Psalter* (1359), the *Paris Psalter* (1380), the *Second Novljan Breviary* (1495), the *Dabar Breviary* (1486), the *Bribir Breviary* (1470) and the printed *Baromić Breviary* (1493). We then focused on a comparison with the breviaries of the northern and southern groups in order to determine which manuscript our text most closely matches. In doing so, we tried to determine to what extent the different purpose of the text has influenced the translation, i.e. the innovation of the language. It is known that the *Paris Miscellany* is the only Croatian Glagolitic manuscript written for a women's prayer community, the so-called parish church 'prizidnice' of St Julian in Šibenik.

Keywords: Paris Codex, Office of the Dead, Book of Job, Breviary, Croatian Church Slavonic language

